

УДК 101:378

ПОП-ОСВІТА ЯК ЕЛЕМЕНТ МАС-КУЛЬТУРИ**Т.С.Пархоменко***доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри культурології**Київського Національного університету культури і мистецтв*

Розглядаються проблеми сучасної освіти, зокрема такі, що характеризують її як поп-освіту через прояв масової культури. Наводяться приклади усталених форм мас-культу як ознаки перетворених освітніх форм. Ставиться питання, чи набуває поп-освіта характеру опозиції до інституту освіти та які вживати заходи для протидії такому явищу.

Ключові слова: освіта, знання, поп-освіта, мас-культура.

«...І тоді Сократ за наказом імператора випив отруту» – це зі статті в одному популярному виданні. «Після війни я зустрівся з Ватутиним» – це – в іншому журналі, – ділиться спогадами літня людина.

Пробачимо літній людині, яку вже, очевидно, підводить пам'ять, що вона ніяк не могла зустрітися із радянським полководцем після Другої світової війни, адже той на ній загинув. Пробачимо навіть і журналістові, який це не помітив, а, можливо, й сам не знав. Хоча мав би знати. Пробачимо і редакторів, хоча теж мав би знати, що ніякий імператор Сократу не наказував пити отруту з тієї простої причини, що імператора у Давній Греції просто не існувало, а місто Афін, в якому жив філософ, було демократичним полісом – містом-державою, і смертний вирок Сократу було винесено цілком демократичною процедурою – голосуванням.

Що вже закидати журналістам, якщо цілком солідний доктор філософських наук і не на шпальтах газет, а на науковій конференції міжнародного рівня спотворює прізвище відомого американського філософа і політолога Френсіса Фукуями, називаючи його Хакаямою. Всі ці приклади можна вважати маніфестацією нового характеру сучасної освіти в Україні, яку ми назвемо поп-освітою.

Термін «поп» у прив'язці до понять мистецтва – «поп-арт», культури – «поп-культура», музики – «поп-музика», або простіше: «попса» – на сьогодні є загальноживаним у зарубіжній та вітчизняній науковій і публіцистичній літературі, лунає у теле- і у радіоефірах.

Популярні, буквально: народні – мистецтво, музика, культура – позиціонують себе як опозиція елітарній культурі, класичній музиці та абстрактному мистецтву і тому сповідують принципи зрозумілості, загальної доступності своєї продукції, орієнтованої на масову аудиторію. Цей принцип призводить до надзвичай-

ної спрощеності та навіть примітивності. Відомі ряди консервних бляшанок або пляшок з під кока-коли Енді Уорхола стали символами поп-си в образотворчому мистецтві, як і численні вокальні гурти і окремі співаки, які виконують твори поп-музики. Все це – прояви глобального феномена цивілізаційного розвитку XX і XXI століття – мас-культури, культури, яка не передбачає інтелектуальних зусиль для її сприйняття і засвоєння та водночас орієнтована на комерційний успіх за рахунок охоплення своєю продукцією якомога більш широкої цільової аудиторії.

Вочевидь, не може залишатися осторонь і освіта, яка є складовою культури у широкому розумінні. Втім, якщо поп-арт – мистецтво, що є всім зрозумілим і не передбачає будь якого інтелектуального зусилля для його сприйняття, то чи існує так само й освіта?

Отже, «поп» – завжди виникає як опозиція чомусь і позиціонує себе саме таким чином. Тоді, поп-освіта теж є опозицією, опозицією академічному знанню, на збереження і поширення якого орієнтований соціальний інститут освіти. Поп-освіта – це феномен, поки що. Але чи не перетвориться він на інститут, який буде опонувати офіційній, інституалізованій освіті?

З іншого боку: основним поширювачем поп-арту і поп-музики, як і взагалі мас-культури є засоби масової комунікації, саме ЗМІ є медіатором, котрий доправляє симулякри поп-культури до кінцевого споживача – людини, що слухає радіо та дивиться телебачення, читає або розглядає друковані видання.

Чи виступає каналом інформації сам інститут освіти? Так, але він є ще й консерватором (зберігачем) інтелектуальної продукції, якою є знання. Знання є ресурсом освіти, і як будь який ресурс воно призначене для використання з метою задоволення певних потреб людства і окремої людини. У такому разі знання становить соціальну цінність, у тому числі

таку, що може набувати – у різний спосіб – форму матеріальних цінностей.

Знання як ресурс добробуту частини індивідів завжди намагалися обмежити у його доступності. Достатньо пригадати давньогрецьких софістів, які заробляли чималі гроші за рахунок навчання тому, що вважалося мудрістю; і саме тому, що Сократ не брав плату за своє «мудронавчання», його було знищено як небажаного конкурента. Брав би як усі – ніхто б його і не обвинувачував у «нечестії» і «розбещенні юнацтва» (схильність до гомосексуалізму і навіть педофілії Сократа була під великим знаком запитання: перечитайте платонівський «Бенкет»). А ось для багатьох інших пересічних і непересічних греків Парменід і Зенон, наприклад, були чимось на зразок норми).

Знання з риторики було майже езотеричним за часів республіканського Риму: адже хто його здобув, мав можливість зробити карколомну кар'єру – і судову і політичну (згадаймо Цицерона). У середні віки, коли населення Європи було у переважній більшості своїй неграмотне, носієм знання, яким би воно не вважалося із сучасної точки зору, була вкрай обмежена кількість людей, здебільшого духовного звання. Але і тоді здобути освіту означало відкрити собі шлях «на гору».

Новий час змушений різко розширити доступ до знань: машинне виробництво не може обійтися без бодай мінімально, але технічно освічених робітників. Згодом виявилось, що знання, інвестоване у виробництво, призводить до розширення останнього у такій прогресії, що воно формує нові потреби, на задоволенні яких можна заробляти нові кошти. А у разі масовізації цих потреб – кошти вже не просто нові, а чималі. XX століття, особливо його друга половина, довело наочно: чим більша маса людей долучена до знання, зовсім не обов'язково наукового та істинного, тим більші можливості для заробляння грошей. Зокрема, і на поширенні всілякого роду інформації, знань.

Якщо розглядати інформацію як засіб усунення невизначеності, то в широкому сенсі вона співпадає із поняттям знання. Але невизначеність може усуватися і хибною, фіктивною інформацією. Тому імпліцитно під знанням розуміється інформація, що відповідає фактам. А додаючи визначення «наукове знання», ми претендуємо на його синонімічність знанню істинному. Хоча поняття істини та істинності – філософська проблема, а спосіб встановлення відповідності змісту нашої думки реальній дійсності – проблема, що залишається відкритою і сьогодні: пригадаємо принципи верифікації, фальсифікації тощо. Тож, припустимо, як часто інтуїтивно вважає і

більшість сучасного людства, що знання – це клас інформації, елементи якого мають статус істини.

Інститутом, який відповідає за збереження і передачу знання від генерації до генерації, є освіта. Іституалізована освіта орієнтована на академічне знання, знання, вироблене наукою. Втім, на сьогодні вона більше схожа на кантівську «річ-у-собі», тому що все частіше стає доступною для широкого кола лише перетворившись на «річ-для-нас». Інакше вона, як і справжній ноумен, сама залишатиметься непізнаваною. Перевантаженість шкільних програм науковою інформацією, яка, можливо, була б доречною на рівні вищої освіти, ставить питання про доцільність подібного майже академічного знання для дітей, які ще не мають, а можливо і в подальшому не матимуть відповідної мотивації для її засвоєння.

Опозицією цьому типу освіти і стає популізм освіти.

Ще у середині XX ст. відомий американський культурний антрополог М.Мід, досліджуючи культури через характер освіти, виділила три основні типи культури залежно від вектора передачі знання: постфігуративну, конфігуративну і префігуративну.

Перший тип відповідає традиційним суспільствам з усталеними етносоціальними структурами, а механізм передачі знання характеризується однобічною спрямованістю і віковою субординацією: від старшого покоління до молодшого, від дорослих до дітей. Конфігуративні культури виникають в умовах етносоціальної мобільності та відповідають характеру освіти за горизонтальним принципом: і той, хто виступає у ролі вчителя, і той, хто виступає у ролі учня, належать до одного покоління, зазвичай, молоді. Нарешті, префігуративні культури – це культури, що відповідають новітній культурі, модерним суспільствам, в яких відбувається вікова інверсія освітнього процесу: тепер вже, умовно кажучи, батьки вчать у своїх дітей, молодші навчають старших.

За великим рахунком лише перший тип освіти є інституційним, у той час, як другий – позаінституційним, а третій – і на сьогодні це можна зазначити – інституалізується просто зараз. Правда, характер цієї інституалізації принципово відрізняється від першого типу, адже префігуративна культура з її інвертованою освітою значною мірою і породжує популізм освіти як феномен.

Наведені на початку статті приклади ілюструють спрощений варіант знань, у даному разі, гуманітарних: людина нібито щось знає, принаймні, хто такий Сократ, але це знання є дуже приблизним, і, до того ж, не викликає

бажання перевірити на відповідність історичним реаліям. Тим більше, що сучасна постмодерна епоха, втім як і будь-яка інша, знає (а насправді: думає, що знає) минуле лише як певні тексти. Тож у решті-решт, на сьогоднішній текст Платона нічим не кращий від тих, які наведені на початку статті. Платон також вигадував багато чого стосовно життя і вчення того ж таки Сократа, і спиратися на його тексти означає знати лише платонівського Сократа і платонівську версію вчення останнього, апіорі припускаючи, що вони відповідають реальній історичній практиці, яка колись існувала.

Можна заперечити: академічна наука, на якій ґрунтується інституалізована освіта, намагаючись наблизитися до істини, обов'язково перевіряє інформацію, звертаючись до різних джерел, якщо вести мову про історію, та й взагалі гуманітаристику.

Втім, чи вона цю істину таки отримує? І чи так вже й важливо мати точне гуманітарне знання? Гуманітарне знання – царина інтерпретацій, суб'єктивних тлумачень і релятивних суджень. Принаймні, сучасні реалії змушують доходити саме до таких висновків. У цьому відношенні поп-освіта є нічим не гіршою від поп-мистецтва і поп-музики: всі вони віртуальні з огляду на колись чіткі та усталені критерії прекрасного і безобразного, талановитого і бездарного, істинного та хибного. Головне – «попса» різного роду і різного виду допомагає заробляти все більшому колу людей, а поп-освіта – не тільки тим групам, які вважали себе освіченими, а тим більш вченими, і ретельно охороняли еталон знань від профанів численними правилами, принципами, критеріями і навіть шкільними чи вузівськими оцінками. Професіоналізація і у сфері освіти, як і у будь-якій іншій сфері людської інституалізованої діяльності, виробляла ці критерії тривалий час. А ті, хто спромігся їм задовольняти, вважали себе і вважалися суспільством фахівцями із знань про знання.

На сьогодні ці критерії розмиті, а інколи навіть і втрачені. І зрозуміло чому: заробляти на поширенні того, що називають знанням, хочуть не лише задіяні в сфері інституалізованої освіти, а й суб'єкти за її межами. Перехід нашого суспільства до суспільства з префігуративною культурою виводить діяльність з поширення знань за межі інституту освіти, а самий статус знання набуває будь-яка вербалізована інформація, оприлюднена у будь-який спосіб.

Внаслідок останньої властивості з традиційним інститутом освіти за право поширювати знання успішно змагаються засоби масової інформації, а статус самого знання все більше розмивається, у кращому випадку легітимуючи

себе за рахунок заміни процедури емпіричної верифікації суто герменевтичною процедурою.

Ця процедура поширюється і в інституалізованій освіті, де відбувається все більше циркуляція знань, джерелом яких є література, в якій вже не перевіряється першоджерело інформації, що претендує на науковий статус, а поширювачі знань, почерпнутих з подібної літератури, задовольняються лейблами або брендими науковості: імен, звань, посад, регалій і рекомендацій офіційних освітніх інституцій.

Оскільки сутність мас-культури полягає у комерційному характері, остільки її епіфеномени – численні варіанти попси – за необхідністю мають цю ж ознаку, без якої вони не є тим, чим вони є. Тому комерціалізується не тільки неінституалізована освіта, але й сам інститут освіти.

Прикладами поп-освіти, на наш погляд, є інтернет-ресурси у тій частині, де вони представлені численними рефератами з різних питань, але передусім, тих напрямів, спеціальностей і навчальних предметів, що передбачені діючою номенклатурою інституалізованої освіти, адже реферат – це вид навчальної роботи студента. У цьому легко переконатися, звернувшись до пошукових систем світового павутиння. Перед нами конфігуративна культура з її горизонтальним принципом трансляції і ретрансляції знань: студент навчається в студента. Водночас перед нами мас-культура з її поп-освітою: обидві існують лише завдячуючи засобам масового поширення інформації (хоча Інтернет офіційно засобом масової інформації не вважається). І ось студент, переписавши (або «скачавши») у студента, чия навчальна робота розміщена в Інтернеті, повторює і засвоює інформацію, яка часто-густо є приблизною, або і просто хибною. Проте далі це знов тиражується, ретранслюється і, врешті решт, за механізмом мультиплікатора, численний раз повторюючись, стає псевдоверифікованою, адже ... «всі так говорять».

Подібні твердження ілюструються і прикладами за межами гуманітарної освіти. На екранах телевізорів численні цикли програм, експертами в яких виступають медики. В одному з таких циклів, що транслювався на російському телебаченні, хірург з пластичної хірургії просвітлював широкий загаль телеглядачів «таємницями» своєї професії та навіть демонстрував проведення подібних операцій. Згодом виявилось, що цей «фахівець» взагалі не мав диплому хірурга. Інший лікар і зараз дає на телебаченні поради, як лікувати дітей, та й не один, та й не тільки дітей. Присутність людині в телепросторі сприймається як «посвідчення» її належної фахової кваліфікації, але це часто-густо зовсім ні про що інше не

говорить, крім того, що той чи інший персонаж «розкручується» певним колом людей, яким це вигідно, знов-таки з різних, але, переважно, меркантильних причин.

Навіть у нечисленних передачах освітнього спрямування в телепросторі роль модератора і експерта відіграє журналіст. Поважаючи в цілому представників цієї професії, а окремих її представників навіть щиро, мушу зазначити, що б оцінити наукову дискусію і зорієнтуватися в різних точках зору, слід бути компетентним щодо предмету наукової дискусії. Старше покоління пам'ятає цикл науково-популярних передач на центральному телебаченні «Очевидне-неймовірне», який вів Капіца: не зважаючи на науково-популярний характер, це були передусім наукові передачі, а дискусії, що виникали, викликали довіру саме тому, що брали у них участь люди, статус науковців яких на той час гарантувався складною і вельми жорсткою системою контролю за належним рівнем якості знань. Сьогодні теж можна побачити науковців на екранах наших телевізорів, правда, в основному гуманітаріїв: істориків, політологів і соціологів і майже виключно у численних шоу, де вони нібито виступають експертами.

Д.Белл, моделюючи параметри постіндустріального суспільства, вбачав зростання ролі науковців як експертів внаслідок необхідності приймати стратегічні рішення на науково обґрунтованих засадах. Розвиваючи цю ідею, американський соціолог стверджував, що у зв'язку зі складністю соціального, економічного і політичного життя керманичі держав, приймаючи доленосні рішення, не зможуть обійтися без порад найбільш обізнаних з відповідних питань людей – науковців. Але Д.Белл не врахував однієї особливості ролі, принаймні наших, експертів: вони теж хочуть заробляти гроші. А у сфері політичної експертизи – це ще й влада. На у там, де влада – знову гроші. Тільки чималі.

Втім, повернімося до освіти.

Попса проникає і до освіти інституціональної. Підручники і навчальні посібники, навіть з грифом Міністерства освіти і науки, містять фактологічні помилки: невірні історичні дати, неправильно написані прізвища відомих історичних постатей, невірні назви документальних джерел і матеріальних артефактів. Втім, не завжди це вина відповідного підрозділу міністерства, який інколи просто не у змозі все це належним чином контролювати, адже ухвалює своє рішення на основі численних висновків кафедр, рад, експертів. До слова, що до ролі експертів у сфері освіти. Експерти теж живі люди: автори підручників у своєму колі можуть «домовитися», заручитися рекомендаціями відомих та (або) впливових осіб, ну а

на експертів незалежних – від профільних НМК – можна спробувати «потиснути» або апелюючи до авторитету, наприклад, що той чи інший підручник написаний «докторами наук» (ніби-то це індульгенція від непрофесійності в умовах поп-освіти), або посилаючись на те, що рукопис схвально оцінив ще якийсь доктор наук чи академік, або (та) супроводжуючи рукопис численними витягами з різноманітних засідань з рішеннями про рекомендацію щодо надання грифу МОН.

За таких умов годі вже казати про методичні розробки, видані без подібного грифу. Так, в одній методичній рекомендації для вчителів шкіл в Україні пропонується здійснити навчальну екскурсію з метою наочного ознайомлення школярів зі скельними малюнками первісної людини до Карпової печери. Дарма, що мається, вочевидь, на увазі Капова печера, до якої треба діставатися кілька діб потягом, адже розташована вона на Уралі.

Та й взагалі, можливість видавати навчальну літературу власним коштом, не звертаючись за грифом МОН, призводить до того, що в межах певного освітнього закладу (і не тільки в його межах) циркулюють такого роду посібники, підручники та інші подібні друковані видання, науково-методичний рівень яких тримається хіба що на чесному слові їх авторів, а значною мірою знов-таки на «місцевому» бренді окремого науковця, особливо якщо він у цьому навчальному закладі викладає і наполегливо рекомендує студентам орієнтуватися на своє видання під час сесії.

Тож існування поп-освіти – це погано чи добре? Вочевидь, так само як і існування попарту чи поп-музики. І не погано і не добре. Або і погано і добре. Слід зважати на те, що різноманітна попса існує в колі масової культури, яка має свій зиск зі сфери дозвілля і розваг, це – бізнес на дозвіллі-розважальній сфері. І поп-освіта – це теж елемент розважального бізнесу, а розваги ні до чого не зобов'язують. Небезпека виникає тоді, коли розваги проникають у сферу інституційної освіти, яка не є дозвіллям і не є розвагою.

Можуть заперечити: ну, існує культура та освіта з ознаками «поп», і нічого особливо страшного не трапилося і, можливо, не трапиться. Маса продовжує жити, здобуваючи ту саму поп-освіту: виходять численні книжки – дайджести: про все потроху; серійні видання для дорослих: «сто самих-самих»; телевізійна «кліп-культура» формує ставлення навіть до життєво важливих проблем як до шоу, тобто як до чогось «понарошку». Головне, щоб людина не виходила за межі розважального дискурсу маскультури, і не замислювалася надто серйозно над тим, де розваги закінчуються і починається реальне, зовсім не розважальне

життя з його нагальною потребою відрізнити добро від зла, прекрасне від потворного, істину від хиби. Але й тут масова культура не губиться – треба лише все перейменувати: бездарність назвати новатором, морального урода – людиною з нестандартним мисленням, повію – світською левицею. А щодо непрофесійності у сфері освіти, наприклад, подачі фальсифікованої інформації або відвертого мі-

фотворення, то визначити це як авторський погляд.

Ну й що ж: «Нема страшного», «Якось та буде». Втім, слід усвідомити, що поп-освіта може існувати лише у матриці, якою і є маскультура. І не дай Боже опинитися сам на сам із реальністю по той бік матриці людині, озброєної лише освітянською попсою.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2010 р.